

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ І ФУНКЦІЇ

С.І. Присухін

*професор кафедри суспільних наук
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Досвід викладання навчальної дисципліни «Філософія права» дозволяє зробити висновок, що висвітлення однієї з перших тем «Філософія права: об'єкт, предмет і функції» викликає певні складності, зумовлені необхідністю попереднього опрацювання значної кількості матеріалів, які віддзеркалюють суперечливі підходи багатьох авторів щодо визначення такого поняття, як «філософія права» та пов'язаних із ним термінів. Ось чому перша лекція має надати такі підходи й усталені визначення основних понять філософії права (як вступ до дисципліни «Філософія права»), які не обтяжують слухачів змістом перманентних дискусій з даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема становлення і розвитку філософії права як наукової дисципліни репрезентована в працях вітчизняних учених-правознавців О.В. Бабкіної, О.О. Бандури, О.А. Баумайстера, В.А. Бачиніна, В.С. Бігуна, Н.Б. Болотіної, С.А. Бублика, Т.В. Воецької, І.С. Гриценка, О.Г. Данильяна, В.Н. Денисова, К.К. Жоля, В.С. Журавського, В.П. Колісника, В.А. Короткого, М.В. Костицького, О.М. Мироненка, М.І. Панова, О.В. Петришина, Н.С. Прозорової, П.М. Рабіновича, О.В. Скрипнюка, В.І. Тимошенко, Ф.П. Шульженка та зарубіжних — С.С. Алексеева, Г.І. Іконнікової, Д.А. Керімова, В.П. Ляшенка, В.С. Нерсесянца та ін.

Мета дослідження — висвітлення змістовних характеристик філософії права як складової соціальної філософії, об'єкта, предмета, структури і функцій філософії права в межах навчальної дисципліни «Філософія права» для слухачів магістерського рівня підготовки.

Основні результати дослідження. В лекції за темою «Філософія права: об'єкт, предмет і функції» (як вступ до лекційного курсу з дисципліни) до розгляду пропонується три головних питання: 1) Філософія права як складова соціальної філософії; 2) Структура і головне завдання філософії права; 3) Функції і значення філософії права.

1) *Філософія права як складова соціальної філософії.* При розгляді першого питання слід наголосити на тому, що до сьогодні немає однозначного визначення поняття «філософія права». Історія філософсько-правової думки

пропонує різні, інколи суперечливі погляди на визначення суттєвих характеристик поняття «філософія права» (визначення її об'єкта і предмета).

Відомо, що одним із перших цим поняттям послуговувався Г. Гегель, який вважав, що філософія права є окремо взятою наукою про право, що своїм предметом має ідею права. Частина сучасних філософів права, наприклад, російський правознавець В. С. Нерсесянц, вважав, що «філософія права... поступово формується як самостійна юридична дисципліна, яка має свій загально науковий статус і значення» [4, с. 16]. Предметом філософії права, на його думку, є «дослідження змісту права, його сутності і поняття, основ і місця в житті, цінності і значення, ролі в житті людини, суспільства, держави...» [4, с. 16]. Безальтернативним визначенням філософії права як юридичної науки стало визначення, запропоноване авторами «Великого енциклопедичного юридичного словника»: «Філософія права – наука, яка вивчає світоглядні, аксіологічні, антропологічні та гносеологічні основи права як регулятора суспільних відносин у їх взаємодії з індивідом, суспільством і державою» [1, с. 965]. Таким чином, серед правознавців виокремлюється позиція, згідно з якою філософію права визначають як юридичну дисципліну (науку), предметне поле якої окреслено сферою права.

Водночас має місце і інша позиція (Г. І. Іконнікова, В. П. Ляшенко та ін.), згідно з якою філософія права не може розроблятися лише окремими юридичними науками, позаяк філософсько-правова проблематика є набагато ширшою (в пізнавальному і методологічному контексті), ніж можливості правничих наук [2, с. 6]. З огляду на це можна стверджувати, що філософія права – це самостійна філософська дисципліна, яка є складовою соціальної філософії.

Зауважимо, що значна кількість представників української філософії права, до яких належать автори посібника «Філософія права» під загальною редакцією М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля, також обстоюють позицію, згідно з якою «філософія права є складовою соціальної філософії, що досліджує природу соціального взагалі. Правова філософія не претендує на цілісне вивчення суспільства, але завжди виходить з того чи іншого розуміння соціального. З іншого боку, соціальна філософія не надає повного знання про явище суспільного життя, якщо не цікавиться справедливістю людських зусиль, які складають це явище. Тобто і соціальна філософія не розвивається без філософії права» [5, с. 13].

Теоретичному вирішенню зазначеної проблеми сприяють міркування сербського теоретика права Р. Лукича, який зазначає: «Саме поняття «філософія права» легко визначити, виходячи з уже відомого поняття філософія. Філософія права є спеціальною філософією – такою, предметом якої є не загальний (увесь) світ у цілому, не все суще як таке, а лише одна його частина – право... оскільки вона є філософія, хоч і спеціальна, їй належні усі риси філософії взагалі чи загальної філософії. Це означає, що її предмет аналогічний предмету філософії» [3, с. 69]. Останнє дає підстави висновувати, що якщо соціальна філософія є вченням про граничні підстави соціального буття людини, то відповідно філософію права можна визначити як соціально-філософ-

ське вчення про «граничні підстави права як одного із способів людського буття» [6, с. 8].

Спільний об'єкт дослідження (соціальне буття людини) стає передумовою єдності філософії і філософії права. Соціальна філософія, аналізуючи суттєві характеристики людського буття, враховує весь обшир різноманітних причинно-наслідкових зв'язків суспільства, а філософія права досліджує їх у контексті взаємодії повсякденної реальності зі світом системних явищ (нормами, законами, установками, приписами тощо). Саме така взаємодія формує правову реальність як об'єкт філософії права. В єдиному об'єкті існує і предмет філософії права (як філософської дисципліни) — дослідження найзагальніших принципів соціального буття людини та його пізнання, принципи взаємодії повсякденної реальності людського Буття зі світом системи соціальної Буття (всезагальні принципи взаємодії людини з соціумом як системою, її пізнання та перетворення).

Важливим аргументом на користь тези, що філософія права є складовою соціальної філософії, може слугувати гегелівська теза про те, що необхідно виокремлювати відмінності між філософською наукою про право та юриспруденцією, позаяк правничі науки займаються правом (законотворчістю), а філософія досліджує сутність правової реальності, форми її існування (правові відносини, правову свідомість, правову діяльність). Таким чином, філософія права та право як наука відрізняються між собою предметом дослідження. Філософія права досліджує взаємодію світу буденності і системності соціального життя, а юридичні науки (як теорія держави і права) — взаємодію держави і суспільства, роль і значення права в політичній системі суспільства тощо, а головне — сутнісні характеристики права, закономірності його виникнення, функціонування і розвитку як відносно самостійних суспільних інституцій.

Необхідно наголосити на тому, що не можна повністю протиставляти філософію права й юридичні науки. З одного боку, як і будь-яка окремо взята наука теорія права використовує філософські поняття і категорії для своїх досліджень (право, закон, суспільство, людина, особистість, держава, благо, рівність, справедливість, істина, культура тощо), а, з іншого, — продукує свої власні поняття, які потрібні не тільки для юридичних наук, але і для філософії права (правомірна і неправомірна поведінка, злочин, закон, законність, правосуддя, обов'язки, відповідальність тощо). Зазначені системи знань стають методологічною основою для конкретних юридичних наук (різниця полягає лише в тому, що теорія права стає безпосередньою методологією, а філософія права — узагальненою методологією, що дозволяє досліджувати правову реальність на рівні сутності).

Філософія права крім зв'язків з юридичними науками має зв'язки з іншими гуманітарними науками, наприклад, соціологією, політологією, етикою та ін. Особливого значення набуває зв'язок філософії права з філософською антропологією. Відомо, що філософія права у своїх дослідженнях правової реальності послуговується філософським поняттям людини як особи. Систему права неможливо уявити без людини (особи) як суб'єкта правової реальності. Ось чому філософія права активно користується досягненнями

сучасної філософської антропології, бере до уваги подвійну сутність людини як особи — природну і соціальну. Знання про суттєві характеристики людини та філософське тлумачення сенсу людського життя коригують процеси формування і розвитку правової реальності, загалом, і питання захисту прав людини, зокрема. Суперечності сучасної правової реальності максимально актуалізують проблему захисту прав людини, що потребує додаткових філософсько-антропологічної рефлексії та філософсько-правових аргументів.

Отже, філософія права тісно пов'язана із загальною теорією права, політологією, етикою, філософською антропологією та іншими гуманітарними науками, об'єднаними спільним об'єктом дослідження — людиною та її соціальним життям. Водночас філософія права має свій чітко визначений предмет — дослідження суттєвих характеристик правової реальності як результату взаємодії світу буденності і світу системності соціального життя. Будучи складовою частиною соціальної філософії, філософія права має свою специфічну структуру.

2) *Структура і головне завдання філософії права.* Висвітлюючи зміст другого запитання, необхідно зауважити, що вчені правознавці до основних компонентів структури філософії права відносять: онтологію права, гносеологію права, антропологію права, аксіологію права, історію філософії права, праксеологію права.

Онтологія права досліджує основні принципи, форми, способи існування і розвитку правової реальності. Виступає як вчення про право, правові норми, юридичні закони, правосвідомість, правову культуру та інші феномени правової реальності.

Гносеологія права досліджує природу, методи, логіку пізнання та тлумачення правової реальності; співвідношення емпіричного та теоретичного, раціонального, емоційного та ірраціонального в праві.

Антропологія права розглядає антропологічні основи права, поняття «правова людина», права людини як вираз особистої цінності права, а також проблеми статусу інституту прав людини в сучасному суспільстві, права людини в конкретному соціумі тощо.

Аксіологія права як вчення про сенс права як: цінності; співвідношення утилітарного та не утилітарного права; співвідношення наукового та ідеологічного в праві; про право і справедливість.

Історія філософії права досліджує суперечливий процес виникнення і розвитку філософії права, формування її предмета (в результаті якого виникли різні концепції філософії права).

Філософсько-правова праксеологія як вчення про практичне законодавство і практичну реалізацію права, про принципи правової діяльності тощо.

Структура філософії права віддзеркалює потребу вирішення основного питання філософії права, яке, на думку видатного німецького філософа права А. Кауфмана, формулюється як питання про те, що є право (який сенс воно має). Це питання є філософським, оскільки співвідносить право з людським буттям. Через складність самої структури права основне питання філософії

права може бути вирішене через розв'язання низки основних завдань (або головних питань) філософії права.

Центральним у філософії права, на думку авторів підручника «Філософія права» під редакцією О. Г. Данильяна, постає питання про підстави справедливості та її критерії, завдання в межах якого право співвідноситься з мораллю (обґрунтування «природного права»). Не менш важливим стає пошук відповіді на питання про те, чому людина повинна підкорятись саме праву (завдання, в межах якого визначається співвідношення права і влади, про нормативну («зобов'язуючу») силу права). Вирішення двох попередніх завдань дозволяє зрозуміти природу і функції позитивного права (завдання, в межах якого з'ясовується характер правових норм, що виправдовують позитивне право загалом) [6, с. 20].

3) *Функції і значення філософії права.* При розгляді третього питання слід наголосити на тому, що філософії права, як і соціальній філософії загалом, притаманна низка функцій, сукупність яких визначає її теоретичні можливості. До основних функцій філософії права належать: світоглядна, методологічна, гносеологічна, аксіологічна та виховна.

Світоглядна функція дозволяє філософії права сформуванати найбільш узагальнені уявлення (знання) про правову реальність, місце людини у взаємодії системного світу (світу права) та повсякденної реальності (світу людини) і забезпечити адекватне пізнання суспільного буття.

Методологічна функція полягає в тому, що філософія права виступає методологією (узагальнюючим алгоритмом) дослідження правової реальності, надає систему наукових методів пізнання і перетворення правової реальності як конкретним юридичним наукам, так і окремо взятій особі.

Гносеологічна функція полягає в можливостях філософії права пізнавати правову реальність і забезпечувати науковий характер цього процесу.

Аксіологічна функція віддзеркалює систему оціночних суджень щодо сутності і необхідності, правомірного і неправомірного, законного і незаконного, які віддзеркалюють уявлення про цінності права (справедливість, рівність, воля). В такому контексті філософія права виступає і як світогляд, і як методологія, і як технологія.

Виховна функція реалізується в процесі виховання та інтеграції вищезазначених функцій. Комплексність виховного процесу, спрямованого на формування правосвідомості і правового мислення, акцентує на значенні конструктивної критики правової реальності, виявленні суперечностей між необхідним і бажаним, між свободою і необхідністю, істинною і хибною справедливістю, що потребують якнайшвидшого вирішення.

Філософія права необхідна майбутньому кваліфікованому правнику (магістру права) для якісного підвищення рівня його професійної компетентності, набуття нових знань і навичок, що загалом сприятиме оптимізації системи правових взаємовідношень у людському співтоваристві і виявленню позитивних умов удосконалення соціально-правового життя.

Філософія права не має потреби стати над наукою, підкорити юридичні науки або замінити відомі системи науково-правничих знань. Навпаки, філо-

софія права реалізує свої функції через взаємодію і взаємну узгодженість з іншими суспільно-правовими, гуманітарними і спеціальними науками. Вона тісно пов'язана з практикою формування правової свідомості, вихованням освіченої, теоретично підготовленої і методологічно озброєної особи як суб'єкта правової реальності XXI ст. [2, с. 14].

Висновки. Філософія права є складовою соціальної філософії. Теоретичним обґрунтуванням єдності соціальної філософії і філософії права слугує один і той же об'єкт дослідження – соціальний світ людини. Соціальна філософія аналізує світ соціального загалом у цілісності його причинно-наслідкових зв'язків, а філософія права віддзеркалює результат взаємодії світу буденності і світу системності соціального життя, до якого належать норми, закони, приписи. Така взаємодія і формує правову реальність як об'єкт філософії права.

В об'єкті філософії права міститься предмет філософії права як філософської дисципліни, що досліджує загальні принципи соціально-правового життя та необхідності його пізнання, принципи взаємодії повсякденної реальності людини із системним світом, узагальнені принципи існування, пізнання і перетворення правової реальності.

До основних компонентів філософії права як наукової дисципліни належать: онтологія права, гносеологія права, антропологія права, аксіологія права, історія філософії права, праксеологія права. Основними функціями філософії права є світоглядна, методологічна, гносеологічна, аксіологічна та виховна. В реалізації своїх функцій філософія права взаємодіє з іншими суспільними, гуманітарними та спеціальними науками. Вона тісно пов'язана з практикою формування правової свідомості, вихованням освіченої, теоретично підготовленої і методологічно озброєної особи як суб'єкта правової культури XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.

2. *Иконникова Г.И., Ляшенко В.П.* Основы философии права. – М.: ИНФРА-М, Изд-во «Весь мир», 2001. – 256 с.

3. *Лукич Р.* Методология права. [перевод с сербохорватского] / Лукич Р.; под ред.: Керимова Д.А. (Вступ. ст.); [пер.: Кулистиков В.М.] – М.: Прогресс, 1981. – 304 с.

4. *Нерсесянц В.С.* Философия права: Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА•М, 1999. – 652 с.

5. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Зайчківський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

6. Філософія права: Підр. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / За ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

Присухін С.І. Філософія права: об'єкт, предмет і функції

Стаття пропонує конспективний виклад лекції за темою «Філософія права: об'єкт, предмет і функції» у контексті обговорення досвіду викладання дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ.

Ключові слова: філософія права, правова реальність, об'єкт філософії права, предмет філософії права, структура філософії права, функції філософії права.

Присухин С.И. Философия права: объект, предмет и функции

Статья предлагает конспективное изложение лекции на тему «Философия права: объект, предмет и функции» в контексте обсуждения опыта преподавания дисциплины «Философия права» на юридическом факультете Высшего учебного заведения «Национальная академия управления», г. Киев.

Ключевые слова: философия права, правовая реальность, объект философии права, предмет философии права, структура философии права, функции философии права.

Prysukhin S.I. Philosophy of Law: object, subject and functions

The article brings forward the concise of lecture «Philosophy of Law: object, subject and functions» in the context of discussion of the teaching experience of disciplines «Philosophy of Law» at the faculty of Law, National Academy of Management, Kyiv.

Keywords: philosophy of law, legal reality, object of philosophy of law, subject of philosophy of law, structure of philosophy of law, functions of philosophy of law.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2013.